PROKUROR TOMONIDAN JINOYAT ISHINI QO‘SHIMCHA TERGOVGA QAYTARISHNING INSTITUTINING TUSHUNCHASI VA MOHIYATI;

Tursunov Muhammadmo‘min Abrorjon o‘g‘li
Toshkent davlat yuridik universitetining
Moliyaviy huquqiy monitoring fakulteti magistranti
E-mail: tursunovmuhammadmomin@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyat-protsessual huquqidagi o‘ziga xos va ko‘p muhokamalarga sabab bo‘ladigan institutlardan biri — jinoyat ishini qo‘shimcha tergov yuritishga qaytarish institutining tushunchasi, huquqiy tabiati va mohiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda mazkur institutning tarixiy rivojlanish bosqichlari, uning jinoiy odil sudlov tizimidagi o‘rni hamda sud va dastlabki tergov organlari o‘rtasidagi vakolatlar muvozanatiga ta’siri ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada sudlar tomonidan ishlarni qo‘shimcha tergovga qaytarish asoslari, protsessual muddatlar va inson huquqlarini ta’minlash, xususan, shaxsning asossiz jinoiy ta’qib qilinishidan himoyalanish hamda sud qatorida ortiqcha sarsongarchiliklarning oldini olish masalalari muhokama qilingan. Olingan tahlillar asosida milliy qonunchilikni yanada takomillashtirish va mazkur institutni isloh qilish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: jinoyat protsessi, qo‘shimcha tergov, sud, prokuror, dastlabki tergov, protsessual muddatlar, inson huquqlari, odil sudlov, ayblov xulosasi, jinoyat ishi.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ИНСТИТУТА ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация. В данной статье анализируются понятие, правовая природа и сущность одного из специфических и дискуссионных институтов уголовно-процессуального права — института возвращения уголовного дела на дополнительное расследование. В исследовании рассматриваются исторические этапы развития данного института, его место в системе уголовного правосудия и влияние на баланс полномочий между судом и органами предварительного расследования. Также в статье обсуждаются основания возвращения дел судами на дополнительное расследование, процессуальные сроки и вопросы обеспечения прав человека, в частности, защита личности от необоснованного уголовного преследования и предотвращение чрезмерной волокиты в судебных разбирательствах. На основе полученного анализа выдвинуты научно-практические выводы по дальнейшему совершенствованию национального законодательства и реформированию данного института.

Ключевые слова: уголовный процесс, дополнительное расследование, суд, прокурор, предварительное следствие, процессуальные сроки, права человека, правосудие, обвинительное заключение, уголовное дело.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE INSTITUTION OF ADDITIONAL INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. This article analyzes the concept, legal nature, and essence of one of the specific and highly debated institutions of criminal procedural law — the institution of returning a criminal case for additional investigation. The study examines the historical stages of the development of this institution, its role in the criminal justice system, and its impact on the balance of powers between the court and preliminary investigation bodies. The article also discusses the grounds for courts to return cases for additional investigation, procedural time

limits, and issues of ensuring human rights, particularly protecting individuals from unjustified criminal prosecution and preventing excessive delays in court proceedings. Based on the conducted analysis, scientific and practical conclusions aimed at further improving national legislation and reforming this institution are put forward.

Keywords: criminal procedure, additional investigation, court, prosecutor, preliminary investigation, procedural time limits, human rights, justice, indictment, criminal case.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasining 87-maqsadi sifatida huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyatini inson manfaatlari, qadr-qimmati va huquqlarini himoya qilishga yo‘naltirish, sud-tergov faoliyatida qonuniylikni so‘zsiz ta’minlash hamda odil sudlov sifatini tubdan oshirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Ushbu strategik maqsadlar doirasida jinoyat-protsessual huquqi institutlarini jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish kafolatlari nuqtayi nazaridan qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, jinoyat protsessida prokuror tomonidan jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytarish institutining tushunchasi va mohiyatini ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tadqiq etish Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining mazmun-mohiyatiga to‘la mos keladi. Zero, dastlabki tergov bosqichida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, shaxsning asossiz jinoiy javobgarlikka tortilishining oldini olish hamda har bir jinoyat bo‘yicha haqiqatni aniqlashda prokuror nazoratining mazkur mexanizmi muhim huquqiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Yuridik adabiyotlarda, shuningdek, ilmiy asarlar tahlilida ma’lum bir soha yoki institutning genezisi, uning protsessual tabiati va funksional vazifalari retrospektiv hamda qiyosiy tahlil orqali chuqur tadqiq qilinadi. Har bir huquqiy institutning vujudga kelishi va rivojlanishi bosqichlarini o‘rganishda huquqni qo‘llash amaliyotida yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlash imkoniyati tug‘iladi. Prokuror tomonidan jinoyat ishini qo‘shimcha tergov yuritish uchun qaytarish vakolati ham faqatgina texnik-protsessual harakat bo‘lmay, balki jinoyat protsessida qonuniylik va adolat mezonlarini ta’minlovchi murakkab huquqiy institutdir.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 3-moddasida har bir inson yashash, erkin bo‘lish va shaxsiy daxlsizlik huquqlariga egaligi , shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida shaxsning sud-huquq himoyasida bo‘lish kafolatlari qat’iy belgilab qo‘yilgan. Prokuror tomonidan jinoyat ishi bo‘yicha to‘plangan dalillarning qonuniyligi va yetarliligiga baho berish jarayoni, ishni sudga yuborishdan avval har tomonlama, to‘la va xolis tekshirilishini ta’minlaydi. Bu esa, o‘z navbatida, fuqarolarning erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqlarining g‘ayriqonuniy cheklanishiga yo‘l qo‘ymaslikning, tergov organlari tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatoliklarni sudga qadar bosqichda tuzatishning qonuniy kafolati bo‘lib xizmat qiladi.

Jinoyat-protsessual qonunchiligining asosiy vazifalaridan biri — jinoyatlarni tez va to‘la ochish, aybdorlarni fosh etish va adolatli jazo berilishini ta’minlashdir[1]. Ushbu maqsadlarga erishish yo‘lida uzoq yillar davomida "qo‘shimcha tergov" instituti muhim mexanizm bo‘lib xizmat qilgan. Biroq, huquqiy davlat qurish va inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro standartlariga o‘tish jarayonida ushbu institutning mohiyati tubdan qayta ko‘rib chiqildi.

Qo‘shimcha tergov — bu jinoyat ishini dastlabki tergov yoki surishtiruv bosqichida har tomonlama, to‘liq va xolisona o‘rganish uchun yetarli darajada dalillar to‘planmagan, ayrim muhim holatlar tekshirilmay qolgan, protsessual qonun talablari buzilgan yoki yangi holatlar aniqlangan taqdirda amalga oshiriladigan qo‘shimcha protsessual faoliyatdir. Mazkur institutning

[1] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 2-modda.

asosiy maqsadi jinoyat ishida mavjud kamchiliklarni bartaraf etish, yangi dalillarni yig‘ish, mavjud dalillarni qayta tekshirish hamda ish bo‘yicha qonuniy, asoslantirilgan va adolatli qaror qabul qilinishini ta’minlashdan iborat. Qo‘shimcha tergov jarayonida tergov organi tomonidan yangi guvohlar so‘roq qilinishi, ekspertizalar tayinlanishi, hodisa joyi qayta ko‘zdan kechirilishi, yuzlashtirish o‘tkazilishi va boshqa tergov harakatlari amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, ushbu bosqichda ayblovning mazmuni o‘zgartirilishi, yangi ayblov qo‘yilishi yoki ayrim epizodlar bo‘yicha ayblov bekor qilinishi ehtimoli ham mavjud. Qo‘shimcha tergov jinoyat protsessining muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi. Chunki dastlabki tergovdagi kamchiliklar bartaraf etilmasa, begunoh shaxs javobgarlikka tortilishi yoki haqiqiy aybdor javobgarlikdan chetda qolishi mumkin. Shu sababli qo‘shimcha tergov jinoyat ishining barcha holatlarini to‘liq aniqlash, shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilish hamda odil sudlovni ta’minlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 351-moddasi 5-qismiga ko‘ra, qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun prokuror tomonidan qaytarilgan ish tergovchiga kelib tushgunga qadar o‘tgan vaqt tergov muddatiga kiritilmaydi. Mazkur norma tergov organlariga qo‘shimcha tergovni sifatli va to‘liq amalga oshirish uchun zarur protsessual imkoniyat yaratadi hamda tergov muddatlarini hisoblashda qonuniylikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Professor Z.F. Inog‘omjonovaning (Inagamjanova) jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytarish institutining huquqiy tabiati borasidagi qarashlari o‘zbek jinoyat-protsessual huquqi doktrinasida fundamental ahamiyatga ega. Olima ushbu institutni shunchaki texnik yoki tashkiliy jarayon emas, balki inson huquqlarini himoya qilish va odil sudlovni ta’minlashning muhim kafolati sifatida baholaydi. Z.F. Inog‘omjonova o‘z ilmiy izlanishlarida prokurorning sudgacha bo‘lgan bosqichdagi rolini kuchaytirish tarafdori sifatida chiqadi. Uning talqiniga ko‘ra, qo‘shimcha tergov instituti — bu davlat ayblovining "filtri"dir. Tergovchi tomonidan shoshma-shosharlik bilan, dalillar zanjirini to‘liq asoslamasdan yoki jiddiy qonunbuzilishlar bilan sudga yo‘naltirilgan jinoyat ishi sud muhokamasiga o‘tib ketmasligi kerak. Prokuror bu bosqichda filtr vazifasini bajarib, "xom" va asossiz ayblovlarni elakdan o‘tkazadi hamda ularni tizim ichida (sudgacha bo‘lgan bosqichda) to‘xtatib qoladi.

Olimaning fikricha, agar ushbu filtr to‘g‘ri ishlamasa, dastlabki tergovdagi barcha xato va kamchiliklar sud zimmasiga yuklama bo‘lib tushadi. Bu esa sudning xolis va mustaqil hakam bo‘lishiga xalaqit berib, uni beixtiyor tergov xatolarini tuzatuvchi organga aylantirib qo‘yadi[2].

Jinoyat protsessida qo‘shimcha tergov — dastlabki tergov davomida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarni bartaraf etish, ish holatlarini to‘liq aniqlash hamda qonuniy va asosli qaror qabul qilishni ta’minlashga qaratilgan protsessual institut hisoblanadi. Sobiq ittifoq va keyinchalik mustaqillikning dastlabki davrlarida qo‘shimcha tergov turli protsessual bosqichlarda qo‘llanilgan.

Qo‘shimcha tergov asosan ikki shaklda namoyon bo‘lgan:

1. Prokuror tomonidan ayblov xulosasini tasdiqlash bosqichida qaytariladigan qo‘shimcha tergov;

2. Sud bosqichida aniqlangan kamchiliklar asosida ishni prokurorga yuborish orqali amalga oshiriladigan qo‘shimcha tergov.

Prokuror tomonidan ishni qo‘shimcha tergovga qaytarish asoslari. O‘zbekiston Respublikasi JPKning 384 va 385-moddalariga muvofiq, prokuror ayblov xulosasi yoki ayblov dalolatnomasi bilan kelgan ishni besh sutka ichida o‘rganib chiqishi shart. Quyidagi holatlarda prokuror ishni qo‘shimcha tergovga qaytaradi:

Ayblovni og‘irlashtirish yoki jiddiy o‘zgartirish zarurati (JPK 385-modda, 2-qism): Agar ayblovni to‘ldirish, uni og‘irlashtirish yoki haqiqiy holatlarga ko‘ra avvalgi ayblovdan jiddiy farq qiladigan tomonga o‘zgartirish talab qilinsa, prokuror ishni qo‘shimcha tergovga qaytaradi.

---

[2] Иноғомжонова З.Ф. Жиноят процессида прокурор назорати ва суд фаолиятининг ҳуқуқий асослари. – Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2012. – В. 94–98

Kamchiliklarni bartaraf etish (JPK 385-modda, 1-qism, 3-band): Prokuror o‘z ko‘rsatmalari bilan ishni surishtiruvchi yoki tergovchiga qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun qaytarishga haqli.

Tergovning sifatsizligi (JPK 384-modda, 1-qism, 11-band): Agar tergov sinchkovlik bilan, har tomonlama, to‘la va xolisona o‘tkazilmagan bo‘lsa, barcha vajlar tekshirilmagan va himoya tarafi iltimosnomalari ko‘rib chiqilmagan bo‘lsa. O‘zbekiston Respublikasi JPKning 351-moddasiga binoan: Ish qo‘shimcha tergovga qaytarilganda, muddat tergovchi ishni qabul qilib olgan paytdan e’tiboran bir oy doirasida belgilanadi. Prokuror tomonidan qaytarilgan ish tergovchiga kelib tushgunga qadar o‘tgan vaqt dastlabki tergov muddatiga kirmaydi[3]. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 15-sentyabrdagi 727-son qaroriga muvofiq, ishning prokuror tomonidan qo‘shimcha tergovga qaytarilishi tergov bo‘linmalari xodimlari faoliyatini baholashda salbiy ko‘rsatkich hisoblanadi: Tergovchi uchun: Prokurordan qo‘shimcha tergovga qaytarilgan har bir jinoyat ishi uchun 4 ball chegiriladi. Tergov boshqarmasi boshliqlari uchun: Sudga yuborilgan ishlardan prokuror tomonidan qo‘shimcha tergovga qaytarilgan ishlar foiz hisobida salbiy ko‘rsatkich sifatida inobatga olinadi.

Sud bosqichida aniqlangan kamchiliklar asosida ishni prokurorga yuborish orqali amalga oshiriladigan qo‘shimcha tergov. O‘zbekiston Respublikasi sud amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, sud bosqichida aniqlangan kamchiliklar tufayli ishni prokurorga yuborish instituti jinoyat-protsessual qonunchiligining muhim qismi hisoblanadi. Taqdim etilgan sud qarorlari va amaldagi qonunchilik asosida ushbu bosqichning tahlilini taqdim etamiz. Sud amaliyotida ishni prokurorga yuborish asosan ikki holatda kuzatiladi: Dastlabki eshituv bosqichida: Jiddiy protsessual kamchiliklar aniqlanganda. Sud muhokamasi davomida: Yangi ayblov qo'yish zarurati tug'ilganda (JPK 416-417-moddalari).

Taqdim etilgan materiallarga ko‘ra, sudlar ayblov xulosasidagi noaniqliklar yoki tergovdagi jiddiy xatolar ish bo‘yicha yakuniy qaror qabul qilishga to'sqinlik qilsa, ishni prokurorga qaytarish haqida ajrim chiqaradilar.

Sudlar ishni prokurorga yuborishda quyidagi tamoyillarga tayanadi:

A. Ayblov xulosasidagi kamchiliklarni bartaraf etish: Jinoyat ishlari bo‘yicha Chust tuman sudi (Ish № 1-1611-2501/67, 2025-yil 15-may) qarorida ko‘rsatilishicha, ayblov xulosasida ayblovning mazmuni aniq va tushunarli ifodalanmaganligi, shuningdek, tergov organi sudning avvalgi ajrimlarini bajarmaganligi sababli ish prokurorga qaytarilgan. Sud bu holatni ish bo‘yicha qaror qabul qilish imkoniyatini istisno etuvchi omil sifatida baholagan.

B. Dastlabki eshituv bosqichidagi harakatlar: Jinoyat ishlari bo‘yicha Qo‘rg‘ontepa tuman sudi (Ish № 1-1709-2501/143, 2025-yil 28-may) ishni dastlabki eshituv bosqichida ko‘rib chiqib, uni ayblov xulosasini tasdiqlagan prokurorga yuborish haqida ajrim qabul qilgan. Bu bosqichda sud ishning sud muhokamasiga tayyorligini va protsessual normalarga rioya etilganligini tekshiradi.

V. Yangi ayblov qo‘yish va moddalarni qayta malakalash (JPK 416-417-moddalari): Jinoyat ishlari bo‘yicha Yashnobod tuman sudi (Ish № 1-1009-2503/186, 2025-yil 19-iyun) apellyatsiya instansiyasi qarorida ta’kidlanishicha, agar sud muhokamasi davomida ayblanuvchining harakatlarida og‘irroq jinoyat alomatlari aniqlanmasa yoki yangi shaxslarni javobgarlikka tortish zarurati bo‘lmasa, ishni prokurorga yuborish haqidagi iltimosnomalar rad etiladi. Ushbu holatda advokatning JPK 416-417-moddalariga asosan ishni qaytarish haqidagi talabi "ayblovning noto‘g‘ri malakalanganligi isbotlanmaganligi" sababli asossiz deb topilgan.

Sudlar har doim ham ishni prokurorga qaytaravermaydi. Masalan, Sergeli tuman sudi (Ish № 1-1011-2406/78, 2025-yil 26-iyun) JPK 521-4-moddasiga tayanib (mazkur modda kontekstda keltirilgan maxsus tartibga tegishli), ishni qo‘shimcha tergovga qaytarish haqidagi vajlarni rad etgan. Asoslantirish majburiyati: Sud ishni prokurorga qaytarishda aynan qaysi dalillar

[3] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi, 351-modda 5-qism 3-band

"nomaqbul" (nedopustimiy) ekanligini va qaysi protsessual harakatlar buzilganligini aniq ko‘rsatishi shart (Chust tuman sudi misolida).

Sud bosqichida ishning prokurorga qaytarilishi taraflar uchun quyidagi oqibatlarni keltirib chiqaradi:Muddatlarning uzayishi: Ish prokurorga qaytarilganda, tergovchi ishni qabul qilgan kundan boshlab yangi muddatlar hisoblanadi. Dalillarni istisno qilish xavfi: Agar sud tergov davomida to‘plangan dalillarni "nomaqbul" deb topsa (masalan, xolislar ishtirokidagi qarama-qarshiliklar tufayli), bu ayblovning zaiflashishiga olib keladi.

Ayblovning o‘zgarishi: JPK 416-moddasiga binoan ishning qaytarilishi ayblanuvchiga nisbatan og‘irroq ayblov qo‘yilishiga zamin yaratishi mumkin.

Shuningdek, prokuror ishni qo‘shimcha tergovga qaytarishda aniq ko‘rsatmalar beradi. Ushbu ko‘rsatmalar tergov organlari tomonidan bajarilishi majburiy bo‘lib, ular orqali aniqlanmagan holatlarni o‘rganish, yangi dalillarni yig‘ish hamda ilgari yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarni bartaraf etish nazarda tutiladi[3]. Bundan tashqari, prokurorning ushbu vakolati jinoyat protsessida qonuniylikni ta’minlash va shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilishning muhim kafolati sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki yetarli darajada tekshirilmagan ishning sudga yuborilishi adolatsiz hukm chiqarilishiga olib kelishi mumkin. Ushbu holatlarni oldini olish maqsadida prokurorga jinoyat ishini qo’shimcha tergovga qaytarish vakolati berilgan. Prokuror tomonidan jinoyat ishini tergovchiga qaytarish instituti Jinoyat-protsessual kodeksi 1994-yil 22-sentabrda qabul qilinganidan boshlab prokurorga berilgan bo‘lib, u jinoyat ishini tergov organiga qaytarish orqali ishdagi kamchiliklarni bartaraf etish va qo‘shimcha protsessual harakatlarni amalga oshirishni talab qilish huquqiga ega. Shu bilan birga, Z.F. Inog‘omjonova prokuror nazoratini “protsessual filtr” sifatida talqin qilib, sudga faqat puxta tayyorlangan jinoyat ishlarining yuborilishi zarurligini ta’kidlaydi. Bu yondashuvga ko‘ra, qo‘shimcha tergov instituti sud tizimini sifatsiz materiallardan himoya qiluvchi mexanizm hisoblanadi[4]. Biroq, “Surishtiruv instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 2017-yil 17-sentyabr kuni kuchga kirgan qonunga bir nechta prokurorning vakolatlariga o’zgartirishlar kirilgan. Jumladan: 385-moddaning[5]: nomi “ayblov xulosasi” degan so‘zlardan keyin “yoki ayblov dalolatnomasi” degan so‘zlar bilan to‘ldirilsin; birinchi qismi quyidagi tahrirda bayon etilsin: “Prokuror yoki uning o‘rinbosari ayblov xulosasi yoki ayblov dalolatnomasi bilan kelgan jinoyat ishini ko‘pi bilan besh sutkada ko‘rib chiqishi va quyidagi qarorlardan birini qabul qilishi shart:

1) ishni sudga yuborish uchun asoslar mavjud deb topib, ayblov xulosasi yoki ayblov dalolatnomasini tasdiqlash;

2) o‘z qarori bilan ayblov mazmunidan ayrim bandlarni chiqarib tashlash, yengilroq jinoyatni nazarda tutuvchi qonunni qo‘llash va shu o‘zgartirishlar bilan ayblov xulosasi yoki ayblov dalolatnomasini tasdiqlash;

3) qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun ishni o‘z ko‘rsatmalari bilan surishtiruvchi yoki tergovchiga qaytarish;

4) surishtiruv o‘tkazilgan jinoyat ishini tergovga tegishlilik qoidalari buzilganligi aniqlangan yoki ushbu Kodeksning 3815-moddasi to‘rtinchi qismida nazarda tutilgan hollarda dastlabki tergov organiga o‘tkazish;

5) ishni yuritishni to‘xtatish;

---

[4] Inog‘omjonova Z.F., To‘laganova G.Z. Jinoyat-protsessual huquqi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2012. – 168–172-betlar.

[5] Surishtiruv instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 06.09.2017 yildagi O‘RQ-442-son

6) ishni tugatish;

7) amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish to‘g‘risida sudga iltimosnoma kiritish”;

9[4]) 386-moddaning matni “Ayblov xulosasi” degan so‘zlardan keyin “yoki ayblov dalolatnomasi” degan so‘zlar bilan to‘ldirilsin;

9[5]) 387-moddaning matni “Dastlabki tergovda” degan so‘zlardan keyin “yoki surishtiruvda” degan so‘zlar bilan to‘ldirilsin;

9[6]) 388-modda:

birinchi qismi “ayblov xulosasini” degan so‘zlardan keyin “yoki ayblov dalolatnomasini” degan so‘zlar bilan to‘ldirilsin;

ikkinchi qismining ikkinchi jumlasi quyidagi tahrirda bayon etilsin” kabi qator o’zgartirishlar kiritilgan.

Prokuror tomonidan jinoyat ishini tergovga qaytarish 2017-yilga qadar faqatgina ayblov xulosasiga nisbatan tatbiq qilingan. Mazkur qonun qabul qilinganidan keyin Jinoyat protsessual kodeksiga o’zgartirish kiritildi. Endi nafaqat tergovchiga balkim ayblov dalolatnomasi bilan kelgan jinoyat ishlarini ham surishtiruvchiga qaytarishi mumkin bo’ldi.

Abdumajidovning yondashuvida qo‘shimcha tergov instituti **formal protsessual bosqich emas**, balki **moddiy haqiqatga erishish vositasi** sifatida qaraladi. Uning fikricha, jinoyat protsessining asosiy maqsadi haqiqatni aniqlash bo‘lgani uchun, tergovdagi kamchiliklar sud bosqichiga o‘tmasdan oldin tuzatilishi zarur. Aks holda, sud adolatli va asosli qaror qabul qilish imkoniyatidan mahrum bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, olim prokuror nazoratini tergov jarayonidagi muvozanatni ta’minlovchi institut sifatida baholaydi. Prokuror bir tomondan ayblov manfaatini ifodalaydi, ikkinchi tomondan esa qonuniylikni ta’minlovchi subyekt sifatida harakat qiladi. Shu sababli, uning ishni qaytarish vakolati tergov organlari faoliyatini tartibga soluvchi va sifat nazoratini amalga oshiruvchi mexanizm hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy tahlillarda Abdumajidov yondashuvi shuni ko‘rsatadiki, qo‘shimcha tergov instituti faqat kamchiliklarni tuzatish vositasi emas, balki jinoyat ishining sud muhokamasiga tayyorlik darajasini ta’minlovchi muhim bosqichdir. Bu yondashuv bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolmoqda, chunki u jinoyat protsessida adolat, qonuniylik va inson huquqlarini himoya qilish tamoyillariga bevosita xizmat qiladi[6]. Qo'shimcha tergov quyidagi maqsadlar uchun kerak:

- **Kamchiliklarni to‘ldirish:** Agar dastlabki tergovda barcha dalillar to‘planmagan bo‘lsa yoki muhim holatlar e’tibordan chetda qolgan bo‘lsa, ishni qaytarish orqali ushbu bo‘shliqlar to‘ldiriladi.
- **Adolatli jazo tayinlash:** Faqat to‘liq tekshirilgan ish asosidagina aybdorga adolatli jazo berish va aybi bo‘lmagan shaxsni javobgarlikka tortilishidan himoya qilish mumkin.

Tergov jarayonida yo‘l qo‘yilgan jiddiy qonun buzilishlari (masalan, himoya huquqining buzilishi, dalillarning noqonuniy to‘planishi) ishni qo‘shimcha tergovga qaytarish uchun asos bo‘ladi. Bu mexanizm orqali:

- Sudda ko‘rib bo‘lmaydigan xatolarni prokuror nazorati ostida tergovchi tomonidan tuzatish imkoniyati yaratiladi.
- Dalillarning maqbulligi (ya'ni ularning qonuniyligi) qayta tekshiriladi[7].

---

[6] G‘afur Abdumajidov **“Dastlabki tergov” darsligi (2004)**

[7] Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta’minlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 29.03.2017 yildagi O‘RQ-421-son

O‘zbekiston Respublikasida jinoyat ishlarini qo‘shimcha tergovga qaytarish instituti va oqlov hukmlari dinamikasining qiyosiy tahlili. O‘zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlat poydevorini mustahkamlash va inson qadr-qimmatini oliy qadriyat darajasiga ko‘tarish yo‘lida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning markazida **odil sudlov tizimini tubdan transformatsiya qilish** hamda **sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta’minlash** masalasi turadi. Zero, mustaqil va xolis sud tizimi mavjud bo‘lmagan jamiyatda qonun ustuvorligi hamda fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlari haqida so‘z yuritib bo‘lmaydi.

Ushbu strategik maqsadlarga erishish doirasida milliy jinoyat-protsessual qonunchiligiga inson huquqlari bo‘yicha xalqaro standartlarga va "Xabeas korpus" instituti tamoyillariga mos keluvchi qator konseptual o‘zgartirishlar kiritildi[1]. Mazkur yangilanishlar negizida sudni tergov organlarining xato va kamchiliklarini to‘g‘rilovchi yoki ularning ayblov xulosasini shunchaki tasdiqlab beruvchi "notarial idora" maqomidan chiqarish, uni tom ma’noda adolat qo‘rg‘oniga aylantirish g‘oyasi yotadi.

Ushbu tizimli islohotlarning eng muhim va amaliy natijadorligi yuqori bo‘lgan yo‘nalishlaridan biri sifatida **jinoyat ishlarini sud bosqichidan qo‘shimcha tergovga qaytarish institutining keskin cheklanganligini** alohida e’tirof etish lozim.

Islohotga qadar mavjud bo‘lgan tizimli muammolar. Tarixiy va qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, sobiq sho‘rolar davridan meros qolgan va 2017-yilga qadar amaliyotda keng qo‘llanilgan jinoyat ishlarini qo‘shimcha tergovga qaytarish mexanizmi mohiyatan oqlov hukmi chiqarishga to‘sqinlik qiluvchi eng katta g‘ov edi[2]. Agar dastlabki tergov organi tomonidan to‘plangan dalillar shaxsning aybini isbotlash uchun yetarli bo‘lmasa yoki jarayonda jiddiy qonunbuzilish holatlariga yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa, sud mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishdan va shaxsni oqlashdan qochish maqsadida ishni prokurorga qaytarar edi.

2018–2024-yillar oralig‘ida Jinoyat-protsessual kodeksiga kiritilgan prinsipial o‘zgartirishlar sudni ayblov organining yordamchisi bo‘lishdan xalos etdi[8]. Hozirgi kunda, agar sudda ayblov o‘z isbotini topmasa, ish tergovga qaytarilmaydi, aksincha, sud to‘g‘ridan-to‘g‘ri oqlov hukmi chiqaradi. Sudlar tomonidan har yili 1000 nafarga yaqin shaxsning oqlanishi — odil sudlovning sifati oshganini va inson huquqlari kafolatlari real hayotda ishlayotganini ko‘rsatuvchi eng asosiy ob’yektiv indikator hisoblanadi.

Jinoyat-protsessual qonunchiligi va sud amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu institutni qo‘llashdan bir nechta fundamental maqsadlar ko‘zlanadi:

1. Moddiy haqiqatni aniqlash va qonuniylikni ta’minlash

Institutning eng birlamchi maqsadi — jinoyat ishi bo‘yicha barcha holatlarni har tomonlama, to‘la va xolis tekshirish orqali moddiy haqiqatga erishishdir. Dastlabki tergov organlari tomonidan yo‘l qo‘yilgan jiddiy kamchiliklar (masalan, muhim guvohlarning so‘roq qilinmaganligi, zarur ekspertizalarning tayyinlanmaganligi) sudga yakuniy va adolatli qaror chiqarish imkonini bermaydi.

Yuridik fanlar doktori, professor G.Z. To‘laganova ushbu maqsadni shunday asoslaydi: "Qo‘shimcha tergov institutining bosh maqsadi — sud xatolarining oldini olish va ish bo‘yicha to‘plangan dalillarning qonuniyligi hamda yetarliligini ta’minlashdir. Sud protsessual kamchiliklarni o‘zi bartaraf eta olmagan ob’yektiv holatlardagina ushbu mexanizm jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlarini himoya qilishning so‘nggi filtri vazifasini bajaradi"[9].

---

[8] Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига жиноят процессида қонунийликни таъминлаш ва суд ҳокимияти нуфузини оширишга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги Қонунлар (2018–2023-yillar). — Т.: "Адолат", 2024. — Б. 45-48.

[9] To‘laganova G.Z. *Jinoyat protsessida sud muhokamasining qonuniyligi va adolatliligi muammolari*. Monografiya. — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019. — B. 114-116.

2. Shaxsning himoya huquqini kafolatlash va asossiz ayblovlarning oldini olish

Ko‘p hollarda dastlabki tergovda shaxsga nisbatan ayblov e’lon qilinayotganda uning huquqlari buziladi yoki unga o‘zi sodir etmagan og‘irroq jinoyat tarkibi malakalanadi. Ishni qo‘shimcha tergovga (prokurorga) qaytarishdan maqsad — ayblovning real holatga mosligini tekshirish va shaxsga o‘zini himoya qilish uchun real imkoniyat yaratishdir.

Rossiyalik taniqli protsessualist olim V.M. Savitskiy ta’kidlaganidek: "Ishni qo‘shimcha tergovga qaytarish faqat ayblovni kuchaytirishga emas, balki asossiz jinoiy ta’qibga uchrayotgan shaxsning huquqiy maqomini tiklashga, ayblov hajmini kamaytirishga yoki ishni butunlay tugatishga xizmat qilishi lozim. Bu odil sudlovning insonparvarlik mohiyatini belgilaydi"[10].

3. Sud-tergov faoliyatida sansalorlikka barham berish va tezkorlikni ta’minlash (Zamonaviy yondashuv)

O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy sud-huquq islohotlari doirasida ushbu institutning maqsadi tubdan o‘zgardi. Avvalgi tizimda ishni tergovga qaytarish "ishni paysalga solish" vositasi bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda bu mexanizm tergov organlarini mas’uliyatga chaqirish va ishni qisqa muddatda qonuniy yakuniga yetkazish maqsadini ko‘zlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlarida ushbu institutni qo‘llash asosarini cheklash va undan ko‘zlanayotgan maqsadlarni aniqlashtirish bo‘yicha qat’iy vazifalar belgilab berilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 21-fevraldagi "Sud-huquq tizimini yanada demokratlashtirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5938-sonli Farmonida sudlar tomonidan ishlarni qo‘shimcha tergovga qaytarish amaliyotini asossiz qo‘llash tizimli tanqid qilingan. Farmonning maqsadi — sudni ayblov organining xatolarini tuzatuvchi tuzilmadan mustaqil hakamga aylantirish, agar dalillar yetarli,bo‘lmasa, ishni qaytarmasdan oqlov hukmi chiqarish amaliyotini joriy etish etib belgilandi[11]. 2020-yil 24-iyuldagi "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish va odil sudlov samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-6034-sonli Farmonga muvofiq, sud bosqichida jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytarishning huquqiy asoslari keskin cheklandi[12]. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad — fuqarolarning sudma-sud sarson bo‘lishining oldini olish va jinoiy protsessda tezkorlik hamda samaradorlikka erishishdir.

Xulosa qilib aytganda, jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytarish institutidan ko‘zlanayotgan zamonaviy maqsad — **"ayblov xarakteridagi asossiz sargardonlikka chek qo‘yish"** hamda sudni tergov organiga bog‘liq bo‘lmagan mustaqil, xolis idoraga aylantirishdir. Agar tergovda xatoga yo‘l qo‘yilgan va uni sudda tuzatishning imkoni bo‘lmasa, ishni tergovga qaytarishdan yagona qonuniy maqsad — haqiqatni aniqlash va nohaq ayblanayotgan shaxsni asossiz jinoiy javobgarlikdan qutqarish bo‘lishi shart.

---

[10] Savitskiy V.M. *Ocherk teorii prokurorskogo nadzora v ugolovnom sudoproizvodstve*. — M.: Nauka, 1975. — S. 201-204.

[11] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 21-fevraldagi "Sud-huquq tizimini yanada demokratlashtirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5938-sonli Farmoni // *O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).*

[12] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-iyuldagi "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish va odil sudlov samaradorligini oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-6034-sonli Farmoni // *Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (lex.uz).*